

ד"ר אליעזר שלוסברג

גימטריא – פרפראות לחכמה?

גימטריא בהגדרתה המילונית היא: "מתן פירוש למילה או לצירופי מילים על יסוד ערכן המספרי של אותיותיהם בסדר הא-ב-ג ע"פ שיטה קבועה"¹. מקור המילה ביוונית, ופירושה "מאניפולציה במספרים". חכמי ישראל הסבירוה בדרך כלל בהסתמך על היוונית, "שקוראים כן לחכמת המדידה והתשבורת, וחכמינו השאילו השם לכל ענייני חשבון ומספר"².

השימוש בגימטריא היה מקובל אצל הבבלים ואצל היוונים. הוא נמצא לראשונה בכתובת של המלך סרגון ה-2 (707-727 לפנה"ס), שלפיה בנה המלך חומה באורך של 16,283 אמה, השווה לערך המספרי של שמו. השימוש בגימטריא היה נפוץ בספרות המאגית ובקרב פותרי החלומות בעולם ההלניסטי³.

הגימטריא היא אחת מל"ב המידות שהתורה – ולפי גרסא אחרת: האגדה – נדרשת בהן⁴. המידה הכ"ט בברייתא של ר' אליעזר היא "מלשון גימטריא". אולם למרות זאת דומה, שיחסנו כלפי הגימטריא מתאפיין בזלזול מסויים. יחס זה נובע בראש ובראשונה מהמשנה האחרונה בפרק ג' במסכת "אבות": "ר' אלעזר בן חסמה אומר קינים ופתחי נדה הן גופי הלכות, תקופות וגמטרייה פרפריות לחכמה"⁶.

1. **אנציקלופדיה עברית**, כרך י, עמודה 683. הגדרה דומה מצאנו גם באנציקלופדיה תלמודית: "דרשת המקרא על פי חשבון האותיות בתורת מספרים, או על פי תמורתן באותיות אחרות מקבילות בסדר האלף בית" (כרך ז, עמודה לב). הגדרה זו כוללת ב"גימטריא" גם את שיטת חילופי האותיות (אי-א-ת-ב-ש"י), אולם במאמר זה אצטמצם בשיטה המספרית בלבד. למקורות נוספים בעניין זה ראה באנציקלופדיה תלמודית, שם, והערה 3 על אתר. יש אף מי שביקש להראות, כי ניתן לבצע פעולות חשבון רגילות באמצעות אותיות, בהסתמך על ערכן המספרי, מבלי להיעזר בספרות הרגילות כלל (נתן פינסקי, "חישוב עמדות באותיות עבריות", **מדע**, כב [1978], עמ' 35-36).
2. לשונו של בעל "תוספות יום טוב" בפירושו על מסכת אבות, סוף פרק ג. להסברים נוספים ראה: הרב צבי הירש קצנלבוגן, **נתיבות עולם** על ברייתא דל"ב מידות, וילנא תרי"ט [ד"צ ישראל תשכ"ט], דף פו ע"א, חלק "ביאורים".
3. **אנציקלופדיה עברית**, שם. וראה גם: שאול ליברמן, **יוונים ויוונית בארץ ישראל**, ירושלים תשנ"א, עמ' 212-202.
4. על המקומות השונים שבהם נדפסה הברייתא ראה: **מדרש הגדול על ספר בראשית**, מהדורת מרדכי מרגליות, ירושלים תשל"ה, עמ' 22, הערה 3. יצוין, כי גם הקראים הכירו במידות אלה, ראה: יהודה הדסי, **אשכול הכופר**, גוזלון 1836, דף נח, ע"א, ועל הגימטריא במיוחד בדף נט, ע"ב. על הדסי ומשנתו ראה: דניאל י' לסקר, "משנתו הפילוסופית של יהודה הדסי הקראי", **ספר היובל לשלמה פינס**, ח"א, ירושלים תשמ"ח, עמ' 477-492.
5. לדעת בעל "תוספות יום טוב" שמו היה רבי אליעזר חסמה (ללא "בין").
6. כך לשון המשנה עפ"י כתי"י קויפמן, מהדורת פקסימיליה, ח"ב, ירושלים תשכ"ח, עמ' 342.

ההבנה הפשוטה של המשנה היא, שההלכות הקשורות לקרבנות העוף [=קנינים] ולהלכות נידה, שהן קשות וסבוכות, הן עיקר תורה שבע"פ, להבדיל מהאסטרונומיה (=תקופות) ומחישובי הגימטריאות, שאינם כך, ו"שלא ילמד אדם חכמות אלו אלא אם כן מילא כריסו תחילה בתורה"⁷. וכך כותב גם ר' יוסף קארו בחיבורו "כסף משנה" על הרמב"ם: "אע"פ שיתקופות וגימטריאות עסקם בדברים מעולים, שהם הגרמים השמימיים, ויקניס' הם דבר קל הערך, ויפתחי נידה' נושאם דבר מכוער, אע"פ כן אלו הן גופי הלכות, כלומר עיקרי תורה מצד השכר הגדול הצפון לעוסקים בהם. ויתקופות וגימטריאות, אע"פ שנושאם דברים מעולים מאוד, אינם עיקרים, אלא כמו פרפראות לחכמה התלמודית, שהיא ראויה להיקרא 'חכמה' סתם, להיות עסקה בפירוש מצוותיו ולגודל השכר הניתן לעוסקים בה ומקיימין מצוותיה"⁸.

על מעמדן של הגימטריאות לפי משנה זו ניתן ללמוד מביאורו של ר' עובדיה מברטרנורא (וכמוהו רבים אחרים) על אתר: "גימטריאות" – חשבון האותיות; 'פרפראות לחכמה' – כמו הפרפראות שרגילין לאכול בסוף הסעודה לקינוח דרך תענוג, כך החכמות הללו מכבדות את בעליהן בעיני הבריות".
 ברם בעל "תוספות יום טוב" דחה פירוש זה מטעמים רבים, ומבאר, כי "פרפראות" הם: "הדברים הרגילים לבוא קודם הסעודה להמשיך האכילה". כוונת המשנה, לפיכך, היא: "תקופות... עם הגימטריא הקודם אליה, הם פרפראות הממשיכים לב האדם לחכמה שאין אחריה חכמה בחוק האדם, והיא חכמת האלוקות, שמדיעת גלגלי השמים יידע ויכיר הבורא יתברך, כי הוא רוכב שמים, שמהנרכב יודע הרוכב. ואף לפי פירוש רש"י והר"ב בגימטריאות, שהן חשבון האותיות, אפשר לפרש שר"ל 'לחכמה' – חכמת האלוקות, והוא, שבספר יצירה ודומיו שמשתמשים מאוד בחשבוני האותיות ונוטריקון וצירופיהם. ולפי זה אפשר גם כן לומר, שכיוון התנא ב'תקופות וגימטריאות' לשני העניינים ביחד, שיהתקופות' הם פרפראות לחכמה המושגת בעיון ובמחקר, וגימטריאות' הם פרפראות לחכמת האלוקות המקובלת אצלנו".

במילים אחרות, ואם להמשיך ולהשתמש בתיאורי הסעודה, הרי שה'תקופות והגימטריאות' אינן כמעדן הנאכל לקינוח הסעודה, אלא כמתאבן, שנועד לעורר את התיאבון ולגרות את הקיבה לקראת המנה העיקרית.
 ואכן, פירוש זה עולה בקנה אחד עם דעתם של חוקרים שונים, כי תחת "פרפראות" יש לגרוס "פרפדריאות", ע"פ המילה היוונית "פרופידיויטיקה" (Propaedeutica), שפירושה ביוונית "לפני חינוך". על מנת להכין את הלומדים לעסוק במקצועות מסובכים וקשים, נהגו היוונים ללמד את הצעירים מקצועות כמתמטיקה, הנדסה וגיאומטריה, שתכליתם לחדד את המוח ולהכשיר את הלומד לעיסוק בפילוסופיה, שהיא החכמה האמיתית והקשה⁹.

7. לשונו של בעל "ילקוט מעם לועז" על מסכת אבות. בעל "תוספות יום טוב" מדגיש, שדברי ר"א לא נועדו למעט שאר הלכות שבתושבע"פ, אלא רק תקופות וגימטריאות, שאף הן, כהלכות קנינים ונידה, מבוססות על חשבונות. בעל תויו"ט גם מטעים, כי ראויה המשנה שתיאמר דווקא ע"י ר' אליעזר חסמא, לפי שהוא ידוע בכשרונותיו המתמטיים (ר' יהושע העיד עליו ועל רבי יוחנן בן גודנודא, "שיודעין לשער כמה טיפות יש בים" – הוריות, דף י. ע"א) ואף על פי כן שיבח את הלכות קנינים ונידה ולא את חישובי התקופות והגימטריאות.

8. הלכות יסודי התורה, פרק ד', הלכה יג.

9. השווה מה שכתב ר' בנימין מוספיא, בעל "מוסף הערוך" (על ספר "הערוך" לר' נתן הנבלי, ערך "גימטריא"): "והכרת דברים אלו [=תקופות וגימטריאות – א"ש] מכינים להבין חכמות אחרות. לכן

עוד יצויין כאן פירושו של יעקב אורבך, השולל בחריפות את הפירוש המוטעה, לדעתו, כאילו המילה "גימטריא" במשנתנו עניינה "ערך מספרי של מילים", וכאילו המילה "פרפרת" לקוחה מהביטוי "פרפרת הפת", דהיינו דבר הנספח לפת ואינו עיקר. לדעתו, רבי אלעזר בן חסמא העמיד את "גופי הלכות" ואת "פרפראות לחכמה" זה מול זה, משום ששניהם מאותו הסוג ומאותו העניין, וכשם ש"תקופות" הנזכרות בסיפא של המשנה, שהיא תורת האסטרונומיה, הייתה חשובה בעיני חכמים, כך "פרפראות" אינה עניין של שעשועים שוליים בלבד.

פירושה של המשנה לפיו, הוא, ש"קינין ופתחי נידה" מייצגים את ההלכות החמורות והמסובכות מבחינה מתמטית, ואילו האסטרונומיה ("תקופות") והמתמטיקה ("גימטריאות") מייצגות את החכמות המורכבות העיקריות שמחוץ לתורה, דהיינו, אלה הנחשבות מדע. "פרפראות", לשיטתו, הם "יסודות" של חכמות, ומשנתנו באה ללמד, שספרי התנ"ך, בנוסף לתוכנם המקודש, הם "מערכות מתוחכמות ביותר של מבנים מתמטיים מגוונים". באמצעות תכונותיו המיוחדות של נוסח המקרא, דהיינו כתיב מלא וקתיב חסר, קרי וקתיב, ניתן לשנות את הערך המספרי של המילים ולהקנות להם ערכים מספריים שונים, ומכאן שניתן להקנות לה גם משמעויות נוספות¹⁰.

נמצינו למדים, איפוא, שחישוב גימטריאות איננו שעשוע בעלמא, שנועד לשמש הרפיה ובילוי זמן לאחר לימוד או הלכה, אלא עיסוק רציני כשלעצמו, אשר אומנם אינו עומד בשורה אחת עם "גופי תורה", אך ראוי בהחלט להכרה ולחשיבות. ואכן, חכמי ישראל בכל הדורות נעזרו בחישובי גימטריאות. הגמרא מזכירה בתחום זה את רבן יוחנן בן זכאי, שעסק בחישובי גימטריאות: "אמדו עליו על רבן יוחנן בן זכאי, שלא הניח מקרא ומשנה, גמרא הלכות ואגדות, דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים, קלים וחמורים, וגזרות שוות, תקופות וגימטריאות, שיחת מלאכי השרת ושיחת שדים ושיחת דקלים, משלות כובסין, משלות שועלים, דבר גדול ודבר קטן" (סוכה דף כח, ע"א). אם נניח, שתחומי לימודו של רבינו נמנים במקום זה בסדר מדורג, הרי העובדה שה"גימטריאות" מסודרות אחרי המקרא, משנה ודקדוקי תורה, אך גם לפני שיחת מלאכי השרת ומשלי שועלים, מלמדת אותנו על ערכן הנכון.

שימוש נרחב בגימטריא נעשה ע"י חסידי אשכנז במאות ה-12 וה-13, דוגמת ר' אלעזר מוורמס, בעל "ספר הרוקח", ותלמידיו, ובמיוחד ר' אברהם ברי עזריאל, בעל "ערוגת הבושם", שקבעו לה מקום חשוב בפירושיהם לתפילות ולפיוטים. הם גם ביקשו לגלות בדרך זו את כוונות התפילות.

הגימטריא זכתה למקום של כבוד גם בין בעלי הסוד, שהירבו להשתמש בה להסברת שמות המלאכים ולביאור סודות מעשה המרכבה. בקרב בעלי הקבלה הספרדיים לא תפסה הגימטריא מקום נרחב, למעט אותם חוגים שהושפעו ממסורת חסידי אשכנז, דוגמת ר' אברהם אבולעאפיה ותלמידו ר' יוסף גייקטילה. בחיבורי האר"י הקדוש ותלמידו ר' חיים ויטאל יש שימוש נרחב יותר בגימטריא, אולם היא רווחת יותר בספרי הקבלה של ר' ישראל סרוג ותלמידיו, ובהם הרמ"ע מפאנו ור' נפתלי בכרך. בתקופות

אפלטון מונע מתלמידיו חכמות אחרות בלי הקדמת השגת גמטריא וחשבון. וזה טעם 'פרפראות לחכמה', פירוש: בלשון יווני 'עגולים', כי החכמות נתונות כמרכז בתוך עגולת הגימטריא. על בעל "מוסף הערוך" ראה דוד מרגלית, "ר' בנימין מוספיא, חכם, רופא, בלשון וסופר (1606-1675)", **קורות**, ב (תשי"ד), עמ' 318-307.

10. יעקב אורבך, **לאורה של תורה**, ירושלים תשנ"ה, עמ' ג-ד.

המאוחרות יותר התפתחה ספרות עניפה הסובבת סביב הגימטריא, ויצוינו ספרים כגון "מגלה עמוקות" לר' נתן שפירא (מהמאה ה-17), "תפארת ישראל" לר' ישראל חריף מסאטנוב ו"ברית כהונת עולם" לר' יצחק אייזיק הכהן¹¹.

את העיסוק בגימטריאות מסכם מרן החיד"א במילים הבאות: "הראשונים היה רצונם בגימטריאות, וזימנין דמשכחת בש"ס ובמדרשים כמה גימטריאות. ורבינו אלעזר מגרמיזא הפליא לעשות בישערי בינה' על מגילת אסתר כ"י, ומביאו הרב עיר וקדיש הלוי ז"ל בספר 'מנות הלוי'¹². גם ראיתי על התורה מרבינו אלעזר הנזכר ורבינו אפרים כ"י שרומזים כמעט כל מדרשי רז"ל בגימטריאות. גם רבינו יעקב 'בעל הטורים' בפרפראותיו, זה דרכו דרך בקודש... ודבר פשוט, שאין לאבד הזמן ולטרוח בגימטריאות, רק אם יבוא בנקל בעת מן העיתים, מה טובי"¹³.

בדורות האחרונים נעשה שימוש בגימטריא בספרות החסידית ובספרות הדרשנית של חכמי צפון-אפריקה.

אחד המיוחדים מבין חכמי ישראל שעסקו בגימטריא בדורות האחרונים, היה ר' יעקב קנייבסקי זצ"ל, הידוע בכינויו "הסטייפלר". בנו של "הסטייפלר", ר' חיים קנייבסקי, מעיד, כי לאביו היה כישרון מיוחד לעיסוק זה, "אשר כמו רגע היה מעלה בדעתו כמה גימטריאות, ואמר, שרוב הגימטריאות עולים בדעתו בעת קריאת התורה או בלילה כשהלך לישון"¹⁴. אולם "הסטייפלר" הדפיס את הגימטריאות אך ורק בסוף ספרו "ברכת פרץ" במהדורותיו השונות, ולא רצה להדפיסן בפני עצמן, וזאת בעקבות דברי החיד"א הנזכרים, כדי שלא ייראה כאילו ייחד להן ספר נפרד.

ואכן, רבים מחכמי ישראל התייחסו לגימטריא בזהירות ושמה אף בחשש. כך, למשל, הורונו חז"ל (נדרים לב, ע"א), כי הגימטריא של השם "אליעזר" היא 318, כמנין המסופר על אברהם: "וירק את חניכיו" (בראשית י"ד, יד), ללמד כי רק אליעזר היה עם אברהם במלחמתו. ר' אברהם אבן 'עזרא בפירושו על אתר כותב על כך בהסתייגות ברורה: "חניכיו" — שחנכם פעמים רבות במלחמה ואם [=ואע"פ] שלא נזכר. וחשבון אותיות 'אליעזר' דרך דרש, כי אין הכתוב מדבר בגימטריא, כי יכול יוכל הרוצה להוציא כל שם לטוב ולרע, רק השם כמשמעו".

נראה שאת היחס הנכון ללימוד מגימטריאות ולערכן היתווה לנו הרמב"ן. בפירושו על הפסוק: "כי תוליד בנים ובני בנים ונושנתם בארץ" (דברים ד', כה) שעליו דרשו חז"ל (גיטין, דף פח, ע"א), כי בני ישראל יתקיימו בארץ רק 852 שנה, כמניין "ונושנתם" מדגיש הרמב"ן, כי יש כאן רק הודעה מראש ולא גזירה בלתי ניתנת לביטול. והוא מוסיף: "ומפני זה אמרו רבותינו, שרמז לגלות בית ראשון במילת 'ונושנתם' בגימטריא, והיתה קבלה בידם, כי יש בפרשה הזאת רמז לזמן הגלות, וכאשר בא עליהם התבוננו בה בינה". רוצה לומר, חז"ל לא התכוונו לומר, כי בני ישראל ידעו מלכתחילה שימיהם בארץ קצובים. אלא כוונתם הייתה, שבדיעבד, לאחר החורבן, הבינו כי הכתוב רמז להם מראש את הצפוי לקרות להם.

11. אנציקלופדיה עברית, כרך י, עמודות 685-686.

12. הכוונה לר' שלמה אלקבץ. רבו של ר' משה קורדובירו. רמ"ק עצמו כמעט שלא נזקק לגימטריא במרבית חיבוריו.

13. שם הגדולים, מערכת ספרים, ורשה תרל"ו. אות ג, קונטרס אחרון.

14. ברכת פרץ, בני ברק, תש"ן, עמ' עה.

דברים ברורים עוד יותר בהקשר לדרשת חז"ל זו הרמב"ן כותב ב"ספר הגאולה". לאחר שהוא מזכיר את דברי חז"ל על הגימטריא של "ונושנתם", ולאחר שהוא מטעים, שידיעת חכמים הייתה ידיעה שבדיעבד ולא מלכתחילה, הוא מוסיף:

"ואם ישיב אדם עלי, בסמכי על חשבון האותיות שקורין אותה גימטריא, וידמה בעיניו כי הוא הבל וריק, בעבור שיוכל אדם להוציא כמה פסוקים לענין רע וזר בחשבון הזה, אנו משיבים ומודיעים לשואל העניין הזה באשר הוא אמת, כי אין אדם רשאי לדון בחשבון גימטריאות ולהוציא מהן עניין [ש]עלה בדעתו. אבל קבלה ביד רבותינו, חכמי התלמוד הקדושים ז"ל, כי נמסרו למשה בסיני גימטריאות ידועות להיות זכר ואות לענין הנאמר על-פה, עם שאר התורה שבעל-פה, בענין אגדה, ומהן באיסור והיתר... והענין הזה כענין גזירה שווה, שהרבה גופי תורה תלויין בה, והוא עניין שיכול אדם להוציא ממנו דברים רעים וסותרים עיקרי התורה, אלא שאמרו בה: אין אדם דן גזירה שווה מעצמו, והנה היא לקיים ולא לסתור. וכן היה סוד הגלות הנרמז בתבנית 'ונושנתם' אצלם מסורת וקבלה, שבאותה פרשה נרמזת גימטריא בחשבון הגלות, ולא נודעה עד שבאה הגזירה ההיא ונתגלה סודה"¹⁵.

במילים אחרות: השימוש בגימטריא צריך להיות מבוקר וע"פ המסורת המקובלת אצל חז"ל. וגם כאשר משתמשים בגימטריא, יש להתייחס אליה בזהירות ומתוך ידיעה שניתן להשתמש במידה זו גם באופנים אחרים.

שיטות חישוב הגימטריא

השיטות לחישובי גימטריאות הן רבות. כך, למשל, ר' משה קורדובירו בספרו "פרדס רימונים" (שער ל', פ"ח) מונה תשע שיטות שונות של גימטריא. העיקריות שבהן:

גימטריא רגילה: אותיות הא-ב משמשות, כידוע, גם כמספרים: א=1, ב=2, ג=3... י=10... ת=400. האותיות הסופיות, מנצפ"ך, עשויות אף הן לשמש לציון מספרים: $\delta=500$, $\zeta=600$, $\eta=700$, $\theta=800$, $\chi=900$.

גימטריא עם הכולל: לאחר חישוב הערך המספרי של המילים מוסיפים לסכום המתקבל את המספר 1, או את מספר האותיות המרכיבות את המילה, ולעתים את שניהם גם יחד¹⁶.

גימטריא במילוי: מכיוון שלאותיות הא-ב יש שמות (כגון: א=אלי"ף), ניתן לחשב את ערכי המילים באמצעות חישוב שמות האותיות המרכיבות אותן. כך, למשל, המילה "אבא" תחושב באופן הבא: אלי"ף=111+בי"ת=412+אלי"ף=111=634.

פנימיות המילוי או הנעלמים: מחשבים רק את ערך האות הראשונה של המילה, ושאר האותיות נחשבות ל"נעלמים". כך, למשל, הגימטריא של שם השם יהו"ה לפי שיטה זו היא: יוד, הא, ואו, הא, כאשר רק הערך של האותיות הראשונות מחושב=45, השווה לגימטריא של השם "אדם". אולם הגימטריא של האותיות ה"נעלמות", דהיינו: וד (של יו"ד), א (של ה"א), או (של ו"א) ורא (של ה"א) היא 19, העולה לגימטריא של השם "חיה". ללמדנו, שחיה חבויה בתוך האדם ונבראה ממנו¹⁷.

15. בתוך: כתבי רמב"ן, מהדורת הרב ח"ד שעוועל, ירושלים תשכ"ג, ח"א, עמ' רסב-רסג.

16. מתתיהו גלזרסון, המסתורין שבגימטריא וסוד השמחה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 13.

17. גלזרסון, שם, עמ' 15.

מספר קטן: זו שיטת חישוב ערכי האותיות ע"י חלוקתן בכפולות של 10, כך שתמיד יתקבל ערך האות ביחידות, ולא בעשרות או במאות. כך, למשל, האות י=1, והאות פ=8. על פי שיטה זו, הגימטריא של המילה "אמת" היא $9=4+4+1$, מספר המסמל את הנצחיות¹⁸ (מעל ל-7, שהוא המספר מעל לטבע, ומעל ל-8, המסמל את המימד האלוקי בטבע).

דוגמאות לפרשנות מקרא המבוססת על גימטריא

פרשני המקרא הירבו להיעזר בביאוריהם בגימטריות. בין המפורסמים שבהם רש"י¹⁹ ור' יעקב בן הרא"ש, "בעל הטורים". אולם במקום זה ברצוני להזכיר פרשן נוסף, המוכר פחות לציבור הרחב.

הפירוש "פענת רזא", נתחבר כנראה באשכנז בסוף המאה הי"ג, ע"י ר' יצחק ב"ר יהודה הלוי. המחבר קרא לספרו בשם "פענת רזא", משום שגם המילה "פענת" וגם המילה "רזא" עולות כל אחת למניין 208, שהוא גם הגימטריא של שמו, יצחק, וכדבריו: "למען זכרוני בקרבו ייתלה"²⁰. החיבור נכתב ברוח פירושיהם של בעלי התוספות על התורה (כלומר: שאין הם מחדשים אלא מוסיפים על דברי קודמיהם), אך הוא עושה בגימטריאות שימוש נרחב יותר מאשר אחרים. דרכו היא לקשר בין הפסוק לבין דרשת חז"ל עליו באמצעות הגימטריאות. והרי מספר דוגמאות: "בראשית" (בראשית א', א) עולה למניין "יתרי"ג יצר", "ללמדנו שלשם כך נברא העולם"; "אל ארץ המדיה" (שם כ"ב, ב) בגימטריא "ירושלים"; "כי באפם הרגו איש" (שם מ"ט, ו) בגימטריא "זה שכם בן חמור"; "מחה אמחה" (שמות י"ז, יד) עולה בגימטריא "המן"; "נכרי" (דברים י"ז, טו) בגימטריא "הורדוס"; "והארכת ימים" (דברים כ"ב, ז) בגימטריא "בעולם שכולו ארוך"²¹.

והרי מספר דוגמאות נוספות, הלקוחות ממקורות שונים לשימוש, בגימטריא לצורך ביאורי מקראות:

★ "בראשית ברא" – "בראשית" עולה בגימטריא, לפי "בעל הטורים", למניין "בתורה יצר", ללמדנו שבשביל התורה שנקראה "ראשית" נברא העולם; "בראשית ברא" – עולה למנין "בראש השנה נברא" [=1116].

★ ראשי התיבות של הפסוק הראשון בתורה: ב, ב, א, א, ה, ו, ה עולים בגימטריא ל-22, כמניין אותיות הא-ב²². עובדה זו עולה בקנה אחד עם האמור בתחילת "ספר יצירה": "בשלושים ושתים נתיבות פלאות חכמה חקוק יה... ברא את עולמו בשלושה ספרים, בספר וספר וסיפור, עשר ספירות בלימה, עשרים ושתים אותיות" וכי. ביאור הסיפא של הדברים לפי רס"ג: "פירש את הל"ב ואמר, שהם עשרת המספרים וכ"ב האותיות"²³.

18. גלזרסון, שם, עמ' 14. לשיטות נוספות של חישובי גימטריא: "אחוריים", "לפנים", "הכפלה" ראה שם, עמ' 15-16.

19. ראה: נסים אליקים, "מיזת גימטריא בפירוש רש"י על התורה", **הגיגי גבעה**, ג (תשנ"ה), עמ' 65-78.

20. ע"פ יהושפט נבו, "הפירוש 'פענת רזא' לחמישה חומשי תורה", **סיני**, צח (תשמ"ו), עמ' קעז.

21. נבו, שם, עמ' קפב-קפג.

22. אורבך, **לאורה של תורה**, עמ' ה.

23. **ספר יצירה** עם פירוש רס"ג, מהדורת הרב יוסף קאפח, ירושלים תשל"ב, עמ' נ.

★ "הדוגמה המובהקת המובאת ב"ברייתא דל"ב מידות" להדגמת השימוש בלשון גימטריא, והנמצאת גם במסכת "נדרים" (לב, ע"א) ושכבר נזכרה לעיל, היא ממלחמתו של אברהם נגד ארבעת המלכים. הכתוב מספר: "וירק את חניכיו ילידי ביתו שמנה עשר ושלוש מאות" (בראשית י"ד, יד). ודרשו חז"ל: "אי"ר אמי בר אבא: אליעזר כנגד כולם. איכא דאמרי אליעזר הוא דחושבניה הכי הוי" (נדרים לב, ע"א). וביאר רש"י על אתר: "דאליעזר בגימטריא שמונה עשר ושלוש מאות, שלא היה עמו אלא אליעזר לחוד"²⁴.
★ "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם. כי תקנה עבד עברי" (שמות כ"א, א-ב) – "ואלה" עולה בגימטריא לחשבון 42, לפי שמצוות עבד עברי היא המצווה ה"42 מתחילת התורה"²⁵.

★ דוגמה מעמיקה לשימוש בגימטריאות במבנים מורכבים מצויה במחקרו של עזריאל רוזנפלד על המילים בעלות הערך הגימטרי השווה במזמור קמ"ה בתהלים. לדבריו, כאשר מחלקים את המזמור לשבעה בתים בני שלושה פסוקים ועורכים את הבתים בצורת מגן דוד, כהצעתו של יעקב בזק²⁶, רואים כי כל הגימטריאות נמצאות בבתים זהים או סמוכים. בסיכום המאמר רוזנפלד קובע, כי יש במחקר מסוג זה כדי להרחיב את ידיעותינו במשמעותם הפנימית של כתבי הקודש²⁷.

דוגמאות להלכות הנלמדות מגימטריא

בתחום ההלכה אין לגימטריא מקום נרחב. נראה, כי כל ההלכות הנדרשות, כביכול, באמצעות הגימטריא היו ידועות עוד קודם לכן ונלמדו בדרכים אחרות או נמסרו במסורת, אולם הגימטריא שימשה להן כרמז וכאסמכתא²⁸. כך, למשל, כותב הרמב"ם בפירושו למשנה על ההלכה "סתם נזירות שלושים יום": "הסמיכו כלל זה, כלומר שסתם נזירות שלושים יום, למה שנאמר: 'קדוש יהיה', ומנין 'יהיה' שלושים, ואין נזירות פחות משלושים יום. ודבר זה קבלה, אלא שהסמיכוהו לכך, כעין סימן"²⁹.

אולם גם כאן יש להבחין בין הלכות הנלמדות בגמרא עצמה, כביכול, באמצעות גימטריא, ולעתים נראה כאילו היא מקורן היחיד של הלכות אלו, לבין הלכות ידועות, שהפרשנים מביאים להן בתקופות מאוחרות יותר ראיות ורמזים באמצעות הגימטריא. כך, למשל, יש לציין בקבוצה הראשונה את ההלכות הבאות:

★ "אשר יזיר לה' קדוש יהיה" (במדבר ו', ה) – מהמילה "יהיה", שערכה המספרי עולה ל-30 למדו חז"ל, כי "סתם נזירות שלושים יום"³⁰.

24. וראה שם בגמרא עוד דרשות המבוססות על גימטריא.

25. מובא בספר **נתיבות עולם**, דף פו, ע"א, "חלק חידושים".

26. ראה מאמרו של בזק בתוך: **סיני**, פה (תשל"ט), עמ' ז.

27. עזריאל רוזנפלד, "גימטריאות בתהלים קמ"ה", **סיני**, פו (תש"ס), עמ' צד-צה.

28. בהקדמתו לגימטריאות שהדפיס, "הסטייפלר" כותב: "ויש לגימטריאות שורש גם בהלכה לפעמים... ונראה פשוט, דלהלכה אין דנין על פי הגימטריא, אלא אם כן היה לו בזה קבלה מרבו, שהרי אפילו גזירה שווה אין דנין אלא אם קיבל מרבו" (**ברכת פרוץ**, עמ' עז, וראה גם דברי הרמב"ן שצוטטו לעיל, בדבר ההקבלה שבין גזירה שווה לגימטריאות).

29. **משנה עם פירושו הרמב"ם**, מהדורת הרב יוסף קאפח, סדר נשים, ירושלים תשכ"ה, עמ' קסו. דברים דומים כתב הרמב"ם על הלכה זו ב"משנה תורה": "אין נזירות פחותה משלושים יום, ודבר זה הלכה מפי הקבלה" (הלכות נזירות, פ"ג, ה"ב).

30. ראה מסכת נזיר, דף ה, ע"א (וראה דברי הרמב"ם בהלכה זו שצוטטו לעיל).

- ★ "אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות אתם. ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיה לכם קדש" (שמות ל"ה, א-ב) – "אלה הדברים" – מכאן רמזו ללי"ט אבות מלאכה האסורים בשבת³¹.
- ★ "ושמן זית הוין... ושמון משחת קדש יהיה זה" (שמות ל', כד-לא) – מכאן שמידת הין שבתורה 12 לוג, כמנין "ד"ה"³².
- ★ "מי השלח ההלכים לאט" (ישעיהו ח', ו) – מכאן ששיעור מקווה ארבעים סאה, כמנין "לא"ט³³.

בקבוצה השנייה אפשר להביא את הדוגמאות הבאות:

- ★ "עם זו יצרת תהלתי יספרו" (ישעיהו מ"ג, כא) – המילה "זו" עולה בגימטריא למניין 13, ומכאן רמזו שגיל הבר-מצווה והחיוב לקיים מצוות הוא י"ג³⁴.
- ★ "פרי עץ הדר" (ויקרא כ"ג, מ) – עולה בגימטריא למנין "אתרוגים"³⁵.
- ★ "לא תשימון עליו נשך" (שמות כ"ב, כד), עולה בגימטריא למנין: "אחד הלוח והמלוה, אחד העדים והסופר, ואחד הערב עוברים בלאו"³⁶.
- ★ "לא תבשל גדי" (דברים י"ד, כא) – עולה למנין "הוא איסור אכילה ובישול והנאה"³⁷.
- ★ "והתעלמת מהם" (דברים כ"ב, א) – עולה למנין "משום כבוד הבריות"³⁸. והרי מספר דוגמאות מפרשת "כי תצא"³⁹: "לא תקח האם על הבנים" (דברים כ"ב, ו) עולה בגימטריא למנין "ואפילו לטהר בו מצורע".
- ★ "לא תהיה" [קדשה מבנות ישראל] (שם כ"ג, יח) – עולה בגימטריא למנין "היא עבריה לעבד".
- ★ "כרמך לא תעולל אחרוך" (שם כ"ד, כא) – עולה בגימטריא למנין "זהו אשכול בלא כתף ובלא נטף".
- ★ "וקצתה את כפה" (שם כ"ה, יב) – עולה בגימטריא למנין "לשלם בושתי"⁴⁰.

גימטריא לציון מספר פסוקי הפרשיות

בסיומה של כל פרשה ולפני ההפטרה נדפסות בחומשים מילים או אותיות, המצינות בגימטריא את מספר הפסוקים באותה פרשה. מאוחר יותר נוספו שמות אנשים או מילים, אשר יש להם קשר לפרשה ושערכם המספרי זהה למספר הפסוקים בפרשה, וזאת במטרה

31. ראה מסכת שבת, דף ע, ע"א ועוד. לדרכים השונות שבהן לומדים שקיימות לי"ט אבות מלאכה בשבת ראה בערך "גימטריא" **"באנציקלופדיה תלמודית"**. ההסבר הפשוט ביותר הוא, ש"אלה" עולה בגימטריא למנין 36, "דברים" = 2, והאות ה"א שב"הדברים" מוסיפה עוד אחד.
32. ראה מסכת מנחות, דף פט, ע"א.
33. ראה במדבר **רבה**, פרשה י"ח.
34. **שו"ת מהרי"ל**, סימן נ"א, וראה עוד: הרב בנימין אדלר, **הלכות והליכות בר-מצווה**, ירושלים תשמ"ג, עמ' נג-נד. אף כאן, יש הסבורים ששיעור זה הוא הלכה למשה מסיני, וכל הרמזים והגימטריאות הם אסמכתא בעלמא.
35. נבו, פענח רזא (ראה לעיל הערה 20), עמ' קפב, והשווה: מסכת סוכה דף לה, ע"א.
36. נבו, שם שם, והשווה: בבא מציעא, דף עה, ע"ב.
37. נבו, שם, שם, עמ' קפב, והשווה: מסכת נידה מו, ע"ב.
38. נבו, שם, שם, עמ' קפב, והשווה: בבא מציעא דף ל, ע"א.
39. מאמר זה הוא הרחבה של שיעור שנתתי בבית הכנסת בו אני מתפלל, בשבת פרשת "כי תצא", ולכן מקצת מהדוגמאות הן מפרשה זו.
40. כל הדוגמאות האחרונות לפרשת "כי תצא" לקוחות מ**ברכת מרץ** ל"הסטייפלר", עמ' קלד-קלו.

להקל על זכירת מספר הפסוקים. רובם של הסימנים הללו הם שמות אנשים, ככל הנראה מתוך רצון לקבוע מילים בעלי משמעות ולא מילים שרירותיות שזכירתן אינה קלה. השמות לקוחים כולם מן התנ"ך: שמות מלכים, נשיאים, נביאים וכו'.

יש פרשיות שחכמי המסורה קבעו להן שניים ולעתים אף שלושה סימנים. ריבוי הסימנים נובע, ככל הנראה, מכך שבעלי המסורה ליקטו סימנים ממקורות שונים, וקבעום יחד במקום אחד.

ל-33 מבין 54 הפרשיות יש סימן אחד; ל-16 פרשיות יש שני סימנים, ול-3 פרשיות יש שלושה סימנים. ל-11 פרשיות יש מספר פסוקים זהה. לפרשת "צו" יש סימן שגוי: "צו פסוקים", דהיינו 96, למרות שמספר הפסוקים בפרשה הוא 97!

29 מבין הסימנים הם של גברים, אולם יש גם שמות נשים. כך, למשל, סימנה של פרשת "מסעי", המסתיימת בסיפורן של בנות צלפחד, הוא "מחליה חוליה", על שמה של אחת מחמש הבנות. כל שאר הסימנים הם של מילים בעלות קשר ישיר או עקיף עם הפרשה. כך, למשל, סימנה של פרשת "ויצא" הוא "מחנים", ושל פרשת "בשלח" הוא "יד אמונה"⁴¹.

לפרשת "פקודי", שמספר פסוקיה הוא 92 (כמניין "צב") אין כל סימן. יש המבקש להסביר זאת בדרך של בדיחותא, שסימנה המקורי של הפרשה היו המילים "בלי כלי", העולים יחד ל-92, כמספר פסוקי הפרשה. "הבחור הזעזער" מצא, לפיכך, כתוב: "פרשת פקודי יבלי כלי סימן", וחשב בטעות, שכוונת בעלי המסורה הייתה, שלפרשת "פקודי" אין כל סימן, ולפיכך השמיטו.

יוצאת דופן היא גם פרשת "מקץ", אשר בעלי המסורה ציינו בסופה לא רק את מספר הפסוקים, אלא גם את מספר המילים: "ותיבותיו אלפיים כ"ה". סימן זה קשור לחג החנוכה, אשר חל בתקופה זו של השנה, לפי שהגימטריא של המילה "נייר", דהיינו 250, המוכפלת בשמונת ימי החנוכה, היא 2000, ולכך יש להוסיף את המספר 25, כנגד כ"ה בכסלו, אשר בו מתחיל תג החנוכה⁴².

הגימטריא והפולמוס

כשם שהמקרא תפס מקום חשוב בפולמוס היהודי בימי הביניים⁴³, כך שימשה גם הגימטריא תחמושת בידי המתפלמסים, בני ברית ושאינם בני ברית. כך, למשל, הרמב"ם מביא בחיבורו "איגרת תימן", טענה מוסלמית, שמקורה ככל הנראה ביהודי מומר⁴⁴, ושלפיה, העובדה שהמילים "במאד מאד" בפסוק: "ולישמעאל שמעתך הנה ברכתי אתו

41. על שם הנאמר לקראת סיום הפרשה, במלחמת ישראל ועמלק כאשר ישראל נלחמים בעוד משה נושא את ידיו השמימה: "ויהי ידיו אמונה" (שמות י"ז, ב).
42. ראה עוד על עניין זה בהרחבה: חיים גליס, "סימן של פרשות", **הליכות**, בטאון המועצה הדתית תל-אביב-יפו, תשרי תשנ"ו, עמ' 137-138.
43. ראה, למשל, מאמרי: "מרכזיותו של המקרא בפולמוס היהודי בימי הביניים", **טללי אורות**, שנתון מכללת "אורות ישראל", ה' (תשנ"ד), עמ' 52-70.
44. השימוש בגימטריא קיים אומנם גם באיסלאם, אך במידה מצומצמת יותר מאשר ביהדות ובתחומים אחרים, ויש רגלים להנחה, שהגימטריא הנזכרת הוכנסה לפולמוס היהודי-מוסלמי ע"י יהודי מומר דווקא, שביקש לתקוף את היהודים "בנשקם שלהם".

והפירתי אתו והרביתי אתו במאד מאד" (בראשית י"ז, כ), שוות בגימטריא לשם "מחמד" [=92], מלמדת, כביכול, שהקב"ה הבטיח לאברהם, שמצאצאיו עתיד לצאת נביא גדול בשם מחמד.

הרמב"ם דוחה טענה זו באומר, שהשם הכתוב בקוראן, ושהמוסלמים טוענים שהוא הרמוז במילים "במאד מאד", איננו "מחמד", אלא "אחמד", והגימטריא של שם זה איננה עולה למנין "במאד מאד"⁴⁵.

גם בתקופות מאוחרות יותר שימשה הגימטריא את שוחרי הפולמוס. כך, למשל, ביקשה התנועה השבתאית להוכיח, כי שבתאי צבי היה משיח, באמצעות שימוש ניכר בגימטריאות. לדברי חסידיו של שבתאי צבי, הגימטריא של שמו עולה למניין 814, השווה לגימטריא של השם "שדי" (במלוי). אולם מתנגדיו השיבו על אותו משקל, כי גם הצירוף "רוח שקר" עולה בגימטריא לאותו מנין⁴⁶.

ולסיום, ראיה מובהקת, שהגימטריא היא דבר רציני מאוד. הגימטריא של המילים: "כי לא דבר רק הוא מכם" (דברים ל"ב, מז), עולה למנין "גימטריאות"⁴⁷.

45. **איגרת תימן**, מהדורת אי"ש הלקין, ניו-יורק תשי"ב, עמ' 42-44.

46. **אנציקלופדיה עברית**, כרך י, עמודה 686-687.

47. ע"פ: נבו, פענח רזא, עמ' קפא, וראה עוד בהערה 16 על אתר, שם נבו מביא מירוש, לפיו כוונת דרשת חז"ל (בכמה מקומות) על הפסוק הנזכר: "אם ריק הוא – מכל", היא שאם אין אתם מבינים את כוונת הפסוק, החסרון הוא בכם. לפי שאין אתם יודעים לדרוש גימטריאות.